

Tartu Ülikool

Sotsiaalteaduste valdkond

Haridusteaduste instituut

Õppekava: koolieelse lasteasutuse õpetaja

LASTEKIRJANDUSE KASUTAMINE LEINAVA LAPSE ABISTAMISEKS

Bakalaureusetöö

Eliise Oliivia Orula

Juhendaja: lastekirjanduse nooremlektor Mari Niitra

TARTU 2024

RESÜMEE

LASTEKIRJANDUSE KASUTAMINE LEINAVA LAPSE ABISTAMISEKS

Surm on elu üks loomulik osa. Paratamatult võib esineda olukordi, kus laps puutub surmaga kokku juba varases eas. Olenemata oma vanusest lapsed leinavad, kuid nad vajavad oma emotsioonide väljendamiseks täiskasvanu abi ja tuge. Täiskasvanu saab aidata lapsel leina mõista lastekirjanduse abil. Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on küsitluse abil välja selgitada lasteaiaõpetajate kogemus lastekirjanduse rakendamisega lapse leina käsitlemisel rühmaruumis ja kodus. Küsitluse valimi moodustamiseks kasutas autor üht meetodit - mugavusvalim. Tulemustest selgus, et leina teemat on õpetajad pidanud oluliseks rühmaruumis ja kodus käsitleda. Õpetajatele andsid esmase tõuke teemaga aktiivseks tegelemiseks lapsed, kes omasid surmaga vahetut kokkupuudet. Õpetajad kasutasid teema käsitlemiseks erinevaid meetodeid, ühed nendest olid lasteraamatud. Kogitud andmetest ilmneb õpetajate vajadus saada lisatuge lapse leina käsitlemiseks abimaterjalide kujul.

Märksõnad: surm, lähedase kaotus, lapse lein, lastekirjandus, õpetaja

ABSTRACT

USING CHILDREN'S LITERATURE TO AID CHILDREN IN DEALING WITH GRIEF

Death is a natural part of life. Inevitably, there may be situations where a child is exposed to death at an early age. Regardless of their age, children grieve, but they need help and support from adults to understand the emotions they are feeling. An adult can help a child with grief by using children's literature. The aim of this bachelor's thesis is to find out the experience of kindergarten teachers with the application of children's literature to help children deal with grief in the group room and at home. To form the survey sample, the author used one method - convenience sampling. The results revealed that the teachers have considered it important to discuss the topic of grief in the group room and at home. The initial prompt for active discussion had come from children who had recently had direct contact with death. Teachers used different methods to approach the topic, one of which was children's literature. The collected data reveals the need for teachers to receive additional support in the form of support materials for dealing with a child's grief.

Keywords: death, loss of a loved one, child's grief, children's literature, teacher

SISUKORD

Resümee.....	2
Abstract.....	3
Sisukord.....	4
1. Lapse kokkupuude surmaga.....	6
2. Lapse kokkupuuded leinaga.....	7
2.1 Lapse lein.....	7
2.2 Leinareaktsioonid erinevatel vanuseastmetel.....	9
2.3 Leina käsitlemine rühmaruumis.....	10
3. Lastekirjandus.....	11
3.1 Surm lastekirjanduses.....	11
Metoodika.....	12
Valim.....	13
Andmete kogumine.....	13
Andmeanalüüs.....	14
Tulemused.....	15
Arutelu.....	18
Töö piirangud ja praktiline väärtus.....	19
Tänuõnad.....	20
Kasutatud allikad.....	21
Lisad.....	24
Lisa 1. Läbi viidud küsitlus.....	24

SISSEJUHATUS

Laste tervise 2011/12 aasta riiklikus uuringus on välja toodud, et ligikaudu 3% lastest kogeb enne 18-aastaseks saamist lähedase surma (Griese *et al.*, 2017). Erinevate kaotusvalu põhjuste tagajärgedel kogeb inimene leina, mille läbi elamiseks puudub üks konkreetne viis (Dyregrov & Dyregrov, 2018). 2022. aastal viidi Suurbritannias läbi uuring, kus selgus, et ligikaudu 27 900 last koges leina vanema surma tagajärjel (Childhood Bereavement Network, 2022). Sarnane uuring viidi läbi Ameerika Ühendriikides. Selgus, et üks laps kahekümnest kogeb vanema kaotust enne 18. eluaastat (Melhem *et al.*, 2011). Kaotusvalu tunnevad lapsed pere lemmiklooma surma tagajärjel- lapsed leinavad surnud looma. 2020. aastal läbi viidud uuringus selgus, et 53% Suurbritannia lastest on kogenud enne seitsmendat eluaastat lemmiklooma surma (Crawford *et al.*, 2020). 2001. aastal läbi viidud uuringus osalenud vanematest 21% väitis, et nad kasutasid surma teemalisi raamatuid abivahendina, et aidata oma lapsel paremini surmaga leppida (Alexander *et al.*, 2001 viidatud Gutiérrez *et al.*, 2014 j).

2014. aastal viidi Tartu Ülikoolis läbi uurimus “Lasteaiaõpetajate teadmised ja kogemused lapse leina märkamisel ning leinava lapse abistamisel Tartumaa lasteaedade näitel”, milles keskenduti leina märkamisele ning lasteaiaõpetajate teadmistele ja kogemustele leinava lapse abistamisel (Luhaste, 2014). Lisaks tehti 2019. aastal Tartu Ülikoolis magistritöö, mille käigus valmis lapse leinaprotsessi toetamiseks metoodiline abimaterjal (Pent, 2019). Samuti viidi 2019. aastal viidi Tartu Ülikoolis läbi uuring, mis keskendus õpetaja teadmistele lapse traumaadest (Kerb, 2019). Autorile teadaolevalt ei ole Eestis uuritud lasteaiaõpetajate praktilisi kogemusi leina käsitlemisel läbi lastekirjanduse. Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on välja selgitada lasteaiaõpetajate kogemus lastekirjanduse rakendamise ja lapse leina käsitlemisel rühmaruumis ja kodus.

1. LAPSE KOKKUPUUDE SURMAGA

Surm on elu loomulik osa. Erandiks peab tooma surmaga kokku puutumise lapsepõlves vanema kaotuse läbi (Griese *et al.*, 2017). Vanema kaotus on lapse jaoks üks elu kõige stressirohkem läbielamine (Harrison & Harrington, 2001). Tegemist on olukorraga, mis ei kuulu lapse normaalse arengu juurde. Lapsed puutuvad surmaga kokku ka vanaisa või vanaema surma tagajärjel. USA kahekümnes suurlinnas läbi viidud uuringus, kus valimi moodustasid 1998-2000 aastal sündinud noored, leiti, et 29,9% noortest koges vanavanema surma lapsepõlves. 22,3% küsitluses osalenutest kaotasid vanavanema enne viiendat eluaastat, 11,5% enne esimest eluaastat ning 9,1% viie ja üheksa eluaasta vahel (Livings *et al.*, 2023). Suurbritannias 2020. aastal läbi viidud uuringus selgus, et 87% riigi lastest on kodus koduloom ning 53% lastest on kogenud enne seitsmendat eluaastat lemmiklooma surma (Crawford *et al.*, 2020).

Olenemata sellest, et nüüdisajal on lastel parem võimalus saada kriisiolukordades professionaalset abi, panevad vanemad tähele leina tunnuseid oma lapse juures minimaalselt (Arro *et al.*, 2001), täiskasvanud väldivad surma teemasid (Aynsley-Green, 2017). Vanema kaotanud leinava lapse mitte informeerimine on viga, mille vanemad teevad (Kübler-Ross & Kessler, 2005). Surma tagajärjel toimuvad lapse elus muudatused. Teistel täiskasvanutel on kohustus pöörata tähelepanu lapsele. Tähtis on aidata lapsel mõista toimunut inimese (Dyregrov, 1995) ja lemmiklooma (Parkin, 2008) surma tagajärjel, sest vastasel juhul tunneb laps end eraldatuna (Griese *et al.*, 2017).

2. LAPSE KOKKUPUUDE LEINAGA

Lein on reaktsioon kaotusele (Griese *et al.*, 2017). See on protsess, kus inimene võib väljendada viha ja kurbust (Delahanty & Washburn, 2014, viidatud Stylianou & Zembylas, 2018 j). Leina defineeritakse kui subjektiivset kaotuse kogemust. Tegelikult on lein suhte kaotus ning rolli ei oma, millise üksikisiku vaatepunktist lähtutakse (Melhem *et al.*, 2011). Lapse areng on korrelatsioonis hooldaja ehk vanema olemasoluga. Sellise suhte mis iganes põhjusel katkemine võib last negatiivselt mõjutada (Mısırlı & Karakuş, 2024) nii arengu- kui ka vaimse tervise probleemide näol (Ennis *et al.*, 2023). Olenemata elusolendist eksisteerib surnu leinamine - lemmikloomade kaotuse puhul kogeb laps sarnaseid tundeid, mis inimese surma korral (Parkin, 2008).

2.1 Lapse lein

Täiskasvanute leinareaktsioone on laste omadest rohkem uuritud. Olenemata sellest näitavad läbilõikeuuringud, et sarnaselt täiskasvanule kogevad lapsed pikaajalist või keerulist leina (Melhem *et al.*, 2011) ja arusaam, et lapsed on leinamiseks liiga noored, on väär. Selline suhtumine on lapse suhtes ülekohtune. Vanema kaotus viib paratamatult igapäevase elu olukorra muutumiseni (Jackson, 2015) ning laps on olukorras, kus temale tuttav rütm on häiritud (Dyregrov, 1995). Sarnaselt täiskasvanutele leinavad ka lapsed (Arro *et al.*, 2001, Mısırlı & Karakuş, 2024), kuid vanuseliselt erinevalt.

Lapsed kogevad leina ka näiteks lemmikloomade surma tagajärjel. Selle põhjuseks on tugev side loomaga, mis kujuneb tänu positiivsete elamuste, mida lemmikloomaga koos kogetakse. Tugev side on korrelatsioonis leina esinemisega peale lemmikloomade surma (Parkin, 2008). Lemmikloomade kiindutakse tihti justkui pereliikmesse (Crawford *et al.*, 2020).

Täiskasvanud eeldavad, et lapsed väljendavad oma leina sõnaliselt ja emotsionaalselt. Peamine põhjus, miks laps ei sõnasta oma leina, peitub täiskasvanu käitumismaneerides. Olukorras, kus täiskasvanu eemaldab pilte surnud lähedasest ning väldib lapse juuresolekul leina teemat, tunneb laps ennast ebaturvaliselt. Laps soovib oma tunnetest rääkida. Olukorras, kus täiskasvanu ise vestlust ei alusta, ei tee seda ka laps (Jackson, 2015).

Last tuleks kaasata perekonna leinaprotsessi - matustel käimine, lahkunu haua külastamine ning muudel leinatalitustel osalemine (Bowlby, 2021 viidatud Mısırlı & Karakuş, 2024 j). Olukorras, kus lapsele ei räägita leinast ning suunatakse ta leinaprotsessi ajal muudele tegevustele, jääb laps kõrvale leinast (Ürer, 2017 viidatud Mısırlı & Karakuş, 2024 j). Lastele olukorra mitte rääkimise taga on täiskasvanute hirm lapse turvalisuse suhtes. Nad

soovivad kaitsta last, kuid tegelikult ei tohiks täiskasvanu lapselt ära võtta kaotuse kogemust, olgu selleks siis lemmikloom või lähedane inimene. Surma käsitlemise vältimine lapsega võib lõppeda olukorraga, kus laps ei mõista kaotuse olemust, mis mõjutab oskust toime tulla leinaga (Schonfeld, 1991 viidatud Schonfeld, 1993). Lapsel tekib süütunne, mis võib väljenduda tavapärasest erineva raske käitumisega (Ürer, 2017 viidatud Misirli & Karakus, 2024 j).

Valetaju ehk väär mõistmine leiab aset vähesel kommunikatsioonil või selle puudumisel. Olukorras, kus laps ei tea tegelikku informatsiooni, hakkab ta alateadlikult asju ette kujutama ehk fantaseerima (Arro *et al.*, 2001). Seda põhjustavad ka ebarealistlikud filmid, kus inimesed on peaaegu surnud n-ö zombid. Lapsel võib tekkida hirm surnu tervisel üle - ta võib kogeda õudusunenägusid, kus surnu maetakse "elusalt". Analoozne olukord surma lõplikkuse mitte mõistmisest võib ilmned ka lemmikloomaga, kui laps avaldab soovi surnud loomale kirstu toitu kaasa panna (Schonfeld, 1991 viidatud Sconfeld 1993). Kommunikatsioon täiskasvanu ja lapse vahel, kus kõneldakse tõestest faktidest toimunu suhtes ning vastatakse lapse küsimustele, elimineerib valetaju tekke võimalust. Täiskasvanutel tuleks vältida olukorra ilustamist ebamääraste kõnekujundite (Arro *et al.*, 2001) ning muul abstraktsel viisil, sest laps võib toimunut tõlgendada sõna-sõnalt (Dyregrov, 1995). Täiskasvanud peaksid vältima sõnapaare "magab igavest und", "viimane teekond", "läks taevasse" (Arro *et al.*, 2001). Oluline on selgitada lapse olukorda konkreetselt (Kübler-Ross & Kessler, 2005).

Täiskasvanute käitumine väljendab arusaama, et surmast rääkimine on väär. Hirm kogeda süütunnet teema algatamisel, kui olukord lõpeb pisarate ja kurbusena on põhjuseks, miks laps ise vestlust ei alusta (Jackson, 2015). Täiskasvanuna tuleks laps koheselt kurssi viia relevantse informatsiooniga ning anda lapsele võimalus küsimuste esitamiseks. Küsimustele tuleks vastata võimalikult ausalt (Bowlby, 2021 viidatud Misirli & Karakus, 2024 j). Nutt on psühholoogiliselt kasulik. Lapsed, kellel lastakse negatiivseid emotsioone väljendada nutuga on vaimselt tervemad. Halva tervisliku seisundi põhjuseks ei pruugi alati olla trauma, vaid emotsioonide kinnihoidmine, kus indiviidil puudub võimalus ennast vabalt väljendada. Enda vabalt väljendamine on lapse jaoks vabastav ning sama olukorra kordamisel suhtub laps juhtunusse kergekäelisemalt (Solter, 1998).

2.2 Leinareaktsioonid erinevatel vanuseastmetel

Laste arengutempo on individuaalne, aga kõik lapsed läbivad samad arenguetapid.

Arengutempo mõjutab lapse reageerimist surmale. Leinareaktsioone mõjutavad mitmed tegurid: lapse enda vanus, psühholoogiline ja individuaalne areng, emotsionaalne küpsus ning jäljendamisoskus, aga ka perekond ja keskkond (*Arro et al., 2001*).

Sõimeealised ning kuni 5- aastased lapsed reageerivad vanema surmale eriti raskelt (*Bowlby, 1998*). Beebidel ning lastel kuni kolmanda eluaastani puudub arusaam surmast, kuid nad mõistavad muutusi rutiinis ning vanema emotsionaalses seisundis. Alates viiendast eluaastast mõistab laps olukorra tõsidust. Lapsel tekivad küsimused, millele ta vastuseid soovib. Sellises olukorras võib laps samu asju täiskasvanu käest korduvalt küsida. Oluline on aidata lapsel mõista, et surm on lõplik ja juhtunu pole nende süü (*Aynsley-Green, 2017*).

Lapsed mõistavad surma lõplikkust. See tuli välja 2014. aastal kolme teadlase: Karl S. Rosengren, Isabel T. Gutierrez ja Stevie S. Schein poolt läbi viidud uuringus “Kognitiivsete dimensioonide rakendamine surma mõistmisel”. Uuringust selgus, et kõige nooremad (4-aastased) väljendasid oma küsimustega arusaama surmast kui lõplikust protsessist. Vanemate laste (6-aastased) vastused olid detailsemad võrreldes noorematega (*Rosengren et al., 2014*). Leinast tingitud emotsioonid avalduvad lapses läbi mängu.

Leinaprotsessi mõjutavad surma asjaolud. Olukorras, kus surm on äkiline ja ootamatu ning puudub võimalus last ette valmistada, on leinaga kohanemine lapsele raskem (*Kranzler et al., 1990, Dyregrov & Dyregrov, 2013*). Traumaatilised mälestused surmast võivad põhjustada lapses keerulist leina. Lapsel võib esineda raskusi surma aktsepteerimisega. Laps võib tunda süü- ja vihatunnet, lisaks võib lapsel olla häiritud ohutunde tajumine.

Keerulise leina juurde kuuluvad ka keskendumisprobleemid, mis mõjutavad lapse õpivõimet. Keerulise leina puhul on olukorraga leppimine raskendatud - laps hoiab endas kinni traumeerivaid mälestusi ning ei lase positiivseid mälestusi ligi (*Dyregrov & Dyregrov, 2013*).

Pikaajaline ja intensiivne lein mõjutab last emotsionaalselt, kognitiivselt, füüsiliselt ning sotsiaalselt (*Dyregrov & Dyregrov, 2013*). Lein mõjutab lapse sotsialiseerumist. Perekond kui peamine sotsiaalne tungipunkt omab olulist rolli laste läbisaamises teiste indiviididega. Põhjus peitub selles, et laps võtab esmalt omaks perekonna sotsiaalmajandusliku seisundi, mis omakorda mõjutab tulevikus tema edasisi võimalusi ja otsuseid (*Butvilas, 2006*).

2.3 Leina käsitlemine rühmaruumis

Surm on inimeksistentsi üks loomulik osa, mille vältimine hariduses on tegelikkuses võimatu. Hariduse roll on mitte ignoreerida surma olemasolu, vaid garanteerida lastes psühholoogilist valmisolekut surmaga kaasnevatele emotsioonidele reageerimiseks (Puolimatka & Solasaari, 2006). Emotsioonid, mis kaasnevad surma teemal kõnelemisega, on põhjuseks, miks täiskasvanud kõnealust teemat väldivad. Täiskasvanud soovivad lapsi kaitsta raskete emotsioonide eest (Long, 2014). Sarnaselt seksuaalharidusele on surma teemast rääkimine jäänud üksnes perekonna kohustuseks. Haridusasutustes on surma ehk tanatoloogia käsitlemist vähendatud, kuid tegelikult on tanatoloogia võimalus aidata lastel mõista väärtusi, mis nende jaoks lähedase kaotusega seostub (Shackford, 2003). Lein väärrib pedagoogikas rohkem tähelepanu (Stylianou & Zembylas, 2018).

Surm ja kaotus kuuluvad elu loomuliku osa juurde. Laste jaoks on tegemist intrigeeriva teemaga, mille vastu nad tegelikult huvi üles näitavad. Laps kogeb surma ja kaotust läbi isikliku kogemuse perekonnas või meedias ning multifilmides asetleidvate surmale ning kaotusele viitavate juhtumite abil (Shackford, 2003).

Lasteaiaõpetajad ning lapsevanemad on põhilised täiskasvanud väikelapse elus. Lapse argipäev möödub lasteaias, seega on lasteaia kollektiivil oluline roll lapse toetamisel (Luhaste, 2014). 2019. aastal viidi Tartu Ülikoolis läbi magistritöö, mille eesmärgiks oli välja töötada meetodiline abimaterjal leinava lapse abistamiseks. Uuringus selgus, et õpetajad pole teadlikud erinevatest võimalustest, mida rakendada lapse toetamisel leinaprotsessis. Olenemata sellest, et koolieelses lasteasutuses on leinaprotsessis oleva lapse kohtamine tavaline, puudub õpetajatel julgus teema käsitlemiseks - nad on ebakindlad (Pent, 2019). Õpetajad lähtuvad leinava lapse abistamisel omaenda isiklikust kogemusest surma ning leinaga (Luhaste, 2014).

3. LASTEKIRJANDUS

Lastekirjanduse üheks eriliseks tunnuseks on kirjandusliku kommunikatsiooni asümmeetria ehk ebatavaline suhe autori-teksti-vahendaja-lugeja vahel - lastekirjandus on täiskasvanute poolt lastele kirjutatud belletristika (Krusten *et al.*, 2006). Seda iseloomustab lugeja ehk lapse vanusega arvestamine (Krusten, 1995, Krusten *et al.*, 2006). Teine eristav tunnus laste - ja üldkirjanduse vahel on teoste kahene otstarve. Erinevalt üldkirjandusest liigitub lastekirjandus üheaegselt kahte ühiskondliku süsteemi - kirjanduslikku ja pedagoogilisse ning omab mitmeid alaliike (Krusten *et al.*, 2006).

Lastekirjanduse kasutamine hariduslikul eesmärgil võimaldab muuhulgas lapsel kogeda erinevaid tundeid (Hohr, 2000). Lasteraamatutes kogevad karakterid erinevaid mitmeid tundeid: kurbus, igatsus, erakikkus, pahameel, üksindus, hirm, süütunne, ebausk, depressioon, murelikkus, kognitiivsete ja füüsiliste võimete langus, kinnisus ja kahjutunne. 2014. aastal läbi viidud uuringus selgus, et 73% analüüsitud surma sisaldavas lasteraamatus oli kajastatud vähemalt üks eelnimetatud tunne. 52% juhtudes oli lasteraamatus kajastatud kaks või enam tunnet (Gutiérrez *et al.*, 2014). Lastekirjandus annab lapsele võimaluse loetuga samastuda ning saada raamatust vajalikku tuge. Lisaks leidub lastekirjanduses teoseid, mis võimaldavad elulistel teemadel nagu surm ka kõnelda (Danielson & Colman, 2023).

3.1 Surm lastekirjanduses

Vaatamata laste kokkupuutele surmaga püüab enamik täiskasvanuid kaitsta lapsi sisu eest, mis sisaldab surma temaatikat (Gutiérrez *et al.*, 2014). Leidub valdkondi, kus surma temaatika on rohkem esindatud. 2023.aastal viisid Portlandi ülikooli teadlased läbi uuringu, mis keskendus lasteraamatutes esindatud surma kujutamisele. Uuringus selgus, et lasteraamatutes puudub surma mitmekesisus. Õe või venna surm, vanema kaotus, eriti isa surm on teemad, mis on hetkel lasteraamatutes märkimisväärselt vähemuses. Need peaksid olema rohkem kajastatud. Tegemist on negatiivse olukorraga lapse suhtes. Laps soovib alateadlikult raamatu lugemisel samastuda peategelasega, et saada raamatust vajalikku tuge. Olukorras, kus mitmekesisus on minimaalne, ei pruugi iga abi vajav laps abi saada (Danielson & Colman, 2023). Lasteraamatutes 66% juhtudest kujutatakse surnuna inimest, 33% looma ning 6% looma, kellele on antud inimese omadused. Kõige sagedamini esineb lasteraamatutes vanavanemate surma (40%), seejärel vanamate ning õe ja venna või

lemmiklooma surma (28%) ning kõige vähem esineb lasteraamatutes perekonna tuttavate ja sõprade surma (18%) (Gutiérrez *et al.*, 2014).

Oluline välja tuua 2023. aastal Ameerika Ühendriikides läbi uuring, milles selgus lasteraamatute kasulikkus õpetajatele ning lastevanematele surma teema käsitlemisel. (Danielson & Colman, 2023). Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on välja selgitada lasteaiaõpetajate kogemus lastekirjanduse rakendamise ja lapse leina käsitlemisel rühmaruumis ja kodus. Autor püstitab oma bakalaureusetöös kolm uurimisküsimust:

1. Mil määral on õpetajatel kogemusi leinava lapsega rühmaruumis?
2. Mil määral on õpetajad kasutanud lasteraamatuid leina käsitlemiseks?
3. Millist tuge vajaksid õpetajad, et oskuslikult käsitleda surma kui elutee loomulikku osa ja leina kui protsessi osa?

METOODIKA

Valim

Järgnev metoodika peatükk sisaldab kvantitatiivset uurimismeetodit. Valimi moodustamiseks kasutas autor üht meetodit - mugavusvalim. Mugavusvalimi moodustasid autori põhipraktika lasteaia tegevõpetajad, TÜ täiendkoolituse “Erivajadusega laps koolieelses lasteasutuses” rühmaõpetajad, lasteaednikele suunatud FB grupid ning tutvusringkonda kuuluvad lasteaia tegev rühmaõpetajad ja kümmekond Tartu linna lasteaeda. Töö autor saatis oma lõputöö küsitluse lasteaedade juhatajatele, kellel palus töö küsitluse oma meeskonna õpetajatele edastada. Küsitlusele vastas 22 Eesti lasteaedade rühmaõpetajat.

Andmete kogumine

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli välja selgitada lasteaiaõpetajate kogemus lastekirjanduse rakendamise ja lapse leina käsitlemisel rühmaruumis ja kodus. Eesmärgini jõudmiseks kasutas autor andmekogumisel kvantitatiivset uurimismeetodit - küsimustikku.

Küsimustik koosnes 13 küsimusest, millest üks oli suletud ning ülejäänud 12 olid avatud küsimused, kus töö autor soovis paarisõnalist vastust või pikemat selgitust (vt Lisa 1). Enne küsimustiku laiali saatmist vaatas töö juhendaja selle üle. Küsimustik jaguneb neljaks osaks. Esimese osas pidas autor vajalikuks küsida õpetajate tööstaaži ning kontaktandmeid tagamaks töö valiidsuse ja usaldusväarsuse. Teise ploki küsimuste eesmärgiks oli õpetajate kogemus lapse leinaga rühmaruumis. Kolmanda ploki eesmärgiks oli teada saada, õpetajate kogemus lapse leinaga kodus vanemana. Viimase teemaploki eesmärgiks oli teada saada õpetajate kogemus lapse leina käsitlevate abivahendite kasutamisel. Antud küsimuste valikut põhjendab ka töö eesmärk ning sisu, sest töö oli suunatud lasteaia õpetajatele. Õpetajate kogemust lapsevanemana kajastas autor töös vaid põgusalt.

Nagu autor eelnevalt mainis, siis küsitlus polnud anonüümne, sest autor küsis vastaja meiliaadressi ning nime. Töö autori jaoks olid kontaktandmed olulised - andmeanalüüsi tehes oli autoril võimalus küsitluses osalenutega ühendust võtta lisainfo saamiseks. Autor kasutas seda võimalust ühel korral. Töö autor leidis, et võimalus võtta ühendust lisainfo saamiseks aitab tagada töö valiidsuse ja usaldusväarsuse. Autor informeeris küsitluses vastajad töö formaadist ning kinnitas, et saadud andmeid kasutatakse ainult teadustöö kirjutamiseks, kus tagatakse vastaja anonüümsus. Küsitluses saadud informatsioon oli konfidentsiaalne ning töö autor kasutab seda üksnes lõputöö kirjutamisel. Käesolev uurimus viidi läbi 2024. aasta

märtsi II nädalast kuni 2024. a. aprilli II nädalani. Küsitlus oli koostatud Google Drive' keskkonnas ning autor saatis selle meili teel laiali.

Andmeanalüüs

Uurimisküsimused on andmete analüüsimisel lähtekohaks. Uurimistulemuste analüüsimiseks kopeeris töö autor küsitlusest saadud vastused Google Formsi programmist *Microsoft Office Excel* programmi. Autor teostas kvalitatiivsete andmete sisuanalüüsi induktiivset lähenemist rakendades. Selleks kasutati avatud kodeerimist - autor luges järk-järgult läbi kõik vastused, pani paika töö põhiteemad ning esmased koodid, mis olid abiks tähenduslike üksuste leidmisel ja vastuste koondamisel sarnaste kategooriate alla (Neuman, 2003). Esmalt luges autor üle kõik küsimustikust saadud vastused. Sellele järgnevalt hakkas autor uurimisküsimustele ning töö eesmärgile toetudes tähenduslikke üksusi vastustest ehk koode otsima. Koodid moodustasid mustrid, mis said aluseks erinevate ala- ja peakategooriate loomisel. Töö valiidsuse tõstmiseks luges autor korduvalt teksti läbi.

TULEMUSED

Käesolevas peatükis on autor välja toonud uurimistulemused. Esmalt oli autori huviorbiidis teada saada, milline on küsitluses osalenud õpetajate tööstaaž. Kõige väiksem töötatud aastate arv lasteaia rühmaõpetajana oli üks aasta ning valimi staažikam õpetaja oli töötanud lasteaias 37 a. Küsitluses osalesid pigem staažikamad õpetajad - viis rühmaõpetajat tõdes, et on töötanud alla 10 aasta (22.75%).

Järgnevalt küsis töö autor lasteaia rühma õpetajatelt, keda laps on leinanud. Vastamisel oli autor välja pakkunud kolm oodatavat vastusevarianti: vanem, vanavanem ning lemmikloom, lisaks said vastajad ise juurde kirjutada, kui nendele sobiv vastus puudus. Küsitluses selgus, et viiel õpetajal oli kogemus, kus laps tundis kaotusvalu venna või õe surma tagajärjel. Üks tegevõpetaja kirjutab, et laps leinas oma surnult sündinud väikevenda. Lisaks oli kahel tegevõpetajal kogemus, kus laps leinas rühmaruumis oma hoidja või tädi surma.

Autor pidas vajalikuks uurida, kuidas laps on õpetajale märku andnud, et soovib leina temast vestelda - milliseid küsimusi on laps rühmaõpetajalt küsinud. Tsiteerides üht rühmaõpetajat: *“Küsimusi on palju /.../”*. Autor leidis, et need võib kokkuvõtlikult jagada kolmeks: surm kui elu osa ehk, miks inimesed või lemmikloomad surevad, haigustest tingitud surm ning surma protsess - matused ja tuhastamised. Üks tegevõpetaja tõdes, et küsimused olid lähtuvalt surnud inimesest, keda laps leinab. Olukorras, kus inimene või lemmikloom oli surnud haiguse tagajärjel, on laps huvi sellest lähtuv - *“Mis siis juhtub, kui inimene (või lemmikloom) on väga haige?”*; *“Miks ta suri?”*; *“Miks nii juhtus?”*. Laps näitas huvi ravimatute haiguste vastu nagu vähk, mida lasteaia rühmaõpetajad pidasid oluliseks selgitada. Selgus, et lapsed olid siiski segaduses - *“Kuhu need surnud lähevad, kas mulla alla või taevasse?”* ning *“Missugune hing välja näeb?”*.

Järgnevalt uuris autor, kuidas olid õpetajad pidanud vajalikuks antud teemat käsitleda. Lapse leina teema oli rühmaruumis käsitlemist leidnud, seda tõdes 20 (90.9 %) rühmaõpetajat, kes käsitlesid teemat lapsega individuaalselt rääkides. 15 õpetajat (68.2 %) käsitles lapse leina kogu rühmas. Üks õpetaja tõi välja, et käsitles lapse leina väiksemates gruppides. Sama arv õpetajaid tõdes, et pidas vajalikuks leinava lapse vanematega individuaalselt rääkida. Küsitluses osalenud õpetajatest neli (18,2 %) vastas, et neil pole olnud vajadust antud teemat rühmaruumis käsitleda. Valimisse kuulunud viis (22,7 %) rühma õpetajat pidas oluliseks leina teema käsitlemiseks kasutada lasteraamatuid. Mitte ükski valimisse kuulunud õpetaja ei vältinud leina teema käsitlemist rühmaruumis.

Teema käsitluse tõukeks oli alati olnud vahetu surmaga kokkupuude, mille tulemusel oli lapsel tekkinud huvi teema kohta. Üheskoos kuulati ja arutati erinevaid kogemusi, tõdeb üks rühmaõpetaja ning lisab “/.../ minu vastus sellel on alati, ta armastab sind ja on alati sinu südames”. “Mälestus-, ja tänukaardid” oli viis, mida pidas vajalikuks üks küsitluses osalenud rühmaõpetaja praktiseerida - “/.../ põhimõte oli väljendada oma armastust, igatsust ning tänulikkust/.../” lahkunud loomale või inimesele. Koos mindi metsa ning rajati mälestusplats. Kaks õpetajat mainisid, et hingedepäeval nad teadlikult räägivad surmast - rühmaruumis on pandud küünal põlema, lastega on käidud surnuaias ning seal on antud lastele võimalus jagada, kes ja millisel surnuaial on käinud. Planeerimata olukorrad põhjustavad vajaduse antud teemat lähedalt käsitleda. “Kurvaks õppematerjaliks on olnud ka vastu klaasi lennanud linnud” mainib üks rühma õpetaja. “Kaevasime talle augu ja /.../ korraldasime talle rituaalsed matused” täiendab teine õpetaja, kes lisab, et ühe lapse initsiatiivil sai hauale ka kivi pandud, kuna surnuaial nii on. Õpetaja on teemaga lõiminud ka tunded, mis leinamisega tekivad. Üks küsitluses osalenud pedagoog tõi välja, et lisaks tunnetele oli ta kasutanud ka pilte lahkunud inimestest. Olukorra lahtiseletamine, vajadusel hirmu mahavõtmine, võimalus oma tunnet jagada - lähenemised, mida rühmaõpetajad on praktiseerinud. “Puudutasin teemat täpselt nii palju, kui laps küsis” täiendas üks õpetaja. Õpetajad olid end sel teemal arendanud - käinud leinakoolitustel.

Lisaks eelpool mainitud meetmetele, mida rühmaõpetajad pidasid vajalikuks kasutada lapse leina protsessis, kasutasid nad lasteraamatuid antud teema käsitlemiseks. Õpetajad tõid välja seitse lasteraamatut: Ulf Nilssoni “Hüvasti, härra Muffin”, mis eesti keeles ilmus 2014. aastal; Trace Moroney “Kurbus”, mis eesti keeles ilmus 2018. aastal; Michal Snuniti “Hingelind”, mis eesti keeles ilmus 2016. aastal; Trace Moroney “Kaotusvalu”; Sandra Dieckmann “Hunti oodates” ja Jaren Ahlmann “Ma loodan, et sa tead, et armastan sind alati!”. Viimased kolm lasteraamatut ilmusid eesti keeles möödunud, 2023. aastal. Loetellu kuulub vaid üks eesti autori lasteraamat - “Kassiparadiis”, mis on Eesti kirjaniku Gerli Paju 2016. aastal välja antud raamat. Välja toodud raamatute hulgas oli üks populaarteaduslik teos - Alte Dyregrovi 1995. aastal välja antud teos “Lapse lein”, mille lugejaskonna moodustavad õpetajad ise. Leidus rühmaõpetajaid, kes polnud surma ja leina käsitlemiseks kasutanud lasteraamatuid - neid oli kokku 13 (58.5 %).

“Kindlasti võiks olla uuemat kirjandust leina teemal, sest minu loetud raamat on välja antud 1996. aastal“ oli ühe õpetaja vastus. Õpetajad peavad teadma, kuidas kriisis last erinevatel leina etappidel aidata, täiendas teine õpetaja, kui autor uuris, mil määral ning millest tunnevad õpetajad puudust leina ja surma käsitlemiseks mõeldud abivahenditest.

Õpetajad leidsid, et puudujääke antud teemas leidub. Puudust tunti erinevatest asjadest: käsiraamat, mis aitaks lastel oma emotsioone välja elada, kuna leidub lapsi, kes alateadlikult teatud tunded enda sees alla suruvad, “*.../ on vaja sellised abivahendeid, kuidas tuua last kurbusest välja, et laps ei jääks teemasse kinni*” täiendab teine õpetaja. Teine aspekt, millest õpetajad puudust tunnevad oli temaatiline kirjandus - lasteraamatud ning -filmid, mis aitaksid lastel oma tunnetest paremini aru saada. Kolmandaks toodi välja kirjandus lapsevanemale - “*.../ Viimased aastad on näidanud, et lastele rääkimine on lihtsam, vanemad elavad rohkem läbi*”. Üks lasteaiaõpetaja tõi välja, et oli osalenud Maire Riisi mänguteraapia koolitusel, kus üks osa puudutas lapse leina. Sellest tulenevalt oli õpetajal teadmised, kuidas antud olukorras toimida, kuid tõdeb siiski, et leina käsiraamat oleks hea võimalus ootamatu olukorra lahendamisel, “*.../ Eelkõige kuluks see ära noorele õpetajale, kellel veel selles valdkonnas kogemus puudub*” lisab õpetaja. Lapse leina küsimustega pöördusid veel teisedki õpetajad psühholoogi, laste psühholoogi ning leinanõustaja poole, kes andsid õpetajale soovitusi, kuidas leinavat last aidata.

Autor uuris ka lasteaia õpetajate kokkupuudet lapse leinaga vanema pilgu läbi - kodus ema või vanaemana. Selgus, et kuus õpetajat pole antud teemat kodus pidanud käsitlema. Ülejäänud leidsid, et on lapsega surma teemat mingilgi käsitlenud. “*Rääkinud otse ja ausalt. Laps on kõigest aru saanud ja kaasa rääkinud*” tõdeb üks õpetaja, kes on kodus lapse leinaga pidanud tegelema. Teine õpetaja kirjeldas (isiklik suhtlus, 26. märts 2024), kuidas ema oli enne vanavanema matusele minekut lapsele kogu protsessi kahekorruselises nukumajas ette mänginud, kasutades seejuures konkreetseid termineid: urn, kirst, haud, krematoorium. Ta selgitades lapsele lahti, et “*.../inimene on surnud, siis ta keha ei tunne enam midagi, ta ei kuule-näe, ei tunne valu*” - me näeme ainult tema keha, mis ei reageeri. Laps taaslavastas matusetalituse üks ühele õpetajale (antud olukorras oma vanaemale). Laps pani nuku voodisse ning tõstis selle ülemisele korrusele (laps jäljendas, kuidas ema surnukirstu liikumist talle lavastas), seejärel näitas, kus inimesed kurvalt seisavad. Laps teadis ka jagada, et inimesed on siis väga kurvad. Kui nemad seal seisavad, siis vahepeal mängib muusika, ning kui muusika ei mängi, siis räägitakse. Peale seda sõidab kirst tagasi I korrusele (laps jäljendas, kuidas ema surnukirstu liikumist talle lavastas). “*Matusel polnud lapsel mingit hirmu*” teab õpetaja jagada - ta soovis ka vanavanema kirstus lamamas vaadata. Hetkel on matustest möödas 3 a ning lapsel pole mingit hirmu antud teemaga seoses - ta räägib vanavanemast rõõmuga ja teab, et ka tema käis matustel. Lapsevanemana kodus on kasutatud abivahendina lasteraamatud. Lisaks on joonistatud ning tsiteerides üht õpetajat “*.../ausalt lastele selgitanud /.../*”.

ARUTELU

Käesoleva töö esimeseks uurimisküsimuseks oli “Mil määral on õpetajal kogemus leinava lapsega rühmaruumis?”. Küsimustiku tulemused kajastavad, et kõik õpetajad pidasid vajalikuks surma teema käsitlemist - keegi ei vältinud antud teemat. Laste jaoks on surm intrigeeriv teemaga, mille vastu nad tegelikult huvi üles näitavad (Shackford, 2003) - neil tekivad küsimused (Aynsley-Green, 2017). Lastel on surma teema kohta palju küsimusi, tõdes üks õpetaja. Tema tähelepanekut täiendavad teised rühmaõpetajad, kelle välja - toodud laste küsimused: “*Mis siis juhtub, kui inimene (või lemmikloom) on väga haige?*”, “*Miks ta suri?*”, “*Miks nii juhtus?*” jne. Kommunikatsioon, kus täiskasvanu selgitab lapsele olukorda konkreetselt (Kübler-Ross & Kessler, 2005) ning ausalt (Bowlby, 2021 viidatud Misirli & Karakus, 2024), välistab valetaju tekke (Arro *et al.*, 2001). Küsitluses selgus, et lapse leina käsitlemisel rühmaruumis on õpetajad ja lapsevanemad kasutanud õigeid termineid: urn, kirst, haud, krematoorium. Täiskasvanud eirasid olukorra ilustamist läbi kõnekujundite, vältides seeläbi valetaju teket (Arro *et al.*, 2001) ning aidates lapsel mõista surma olemust ning oskust leinaga toime tulla (Schonfeld, 1991 viidatud Schonfeld, 1993 jt).

Täiskasvanutel tuleks vältida olukorra ilustamist ebamääraste kõnekujundite) ning muul abstraktsel viisel, sest laps võib toimunud tõlgendada sõna-sõnalt (Dyregrov, 1995). Teiseks uurimisküsimuseks oli “Milliseid lasteraamatuid õpetajad on kasutanud oma igapäevases õpetajatöös leina teema käsitlemiseks?”. Küsitluses selgus, et lapsed on leinanud oma vanemat, vanavanemat, õde, venda muud lähedast inimest või lemmiklooma. Küsitluses välja toodud raamatud on erinevad ja mitmekesised. Mitmekesisus on oluline, kuna igal lapsel on eri kogemus leinaga (Danielson & Colman, 2023). Seitsmest raamatust kolmes: Ulf Nilssoni “Hüvasti, härra Muffin”, Sandra Dieckmann “Hunti oodates”, Gerli Paju “Kassiparadiis” on peategelaseks kaotusvalu kogevad loomad. Viimane lasteraamat on ühtlasi ka küsitluses selgunud üks ainukene Eesti autori poolt kirjutatud lasteraamat. Käesoleva küsitluse tulemused lähevad vastuollu 2014. aastal läbi viidud uuringuga, kust selgus, et kõigest 6% juhtudest kujutatakse surnuna looma, kellel on inimese omadused (Gutiérrez *et al.*, 2014). Jaren Ahlmanni “Ma loodan, et sa tead, et armastan sind alati!”, Trace Moroney “Kurbus” ja “Kaotusvalu”, Michal Snuniti “Hingelind”- küsitluses välja toodud neli lasteraamatut, mis käsitlevad leinast tekkivaid emotsioone, abistavad last psühholoogiliselt, kuidas surmaga kaasnevatele emotsioonidele reageerida (Puolimatka & Solasaari, 2006).

Viimaseks uuris autor lasteaiasõpetajatelt, millist tuge nad vajaksid, et oskuslikult käsitleda surma kui elutee loomulikku osa ja leina kui protsessi osa. Küsitluses selgus, et

võiks olla uuemat kirjandust antud teemal - üks küsitluses osalenud õpetaja tugines olukorra lahendamisel A. Dyregrovi 1996. a välja antud raamatule "Lapse lein". Antud tähelepanek ühtib 2018. a uuringuga, kus selgus, et lein väärrib pedagoogikas rohkem tähelepanu (Stylianou & Zembylas, 2018). Autor leiab, et sinna liigitub ka uuem kirjandus, mis oleks õpetajale abiks käesoleva teema käsitlemisel. Teemakohane kirjandus oli miski, mille õpetajad tõid, et aidata lapsel toime tulla surmaga kaasnevatele emotsioonide juhtimises. Sellega nõustuvad ka Puolimatka ja Solasaari, kes oma uuringus tõdesid, et just teemakohane kirjandus on miski, mis aitaks lastel olukorrast tingitud emotsioone mõista ning, mis võimaldaks ka hariduse ühe rolli täitumist - garanteerida laste psühholoogiline valmisoleksurmaga kaasnevatele emotsioonidele reageerimiseks (Puolimatka & Solasaari, 2006).

TÖÖ PIIRANGUD JA PRAKTILINE VÄÄRTUS

Leian, et käesolev bakalaureusetöö valimi moodustamine oli töö peamine piirang. Leinava lapse toetamine õpetajana või vanemana polnud tingimuseks küsitluses osalemiseks, sest oluline oli tagada töö usaldusväärsus ja valiidsus. Olenemata sellest ilmnis küsitluses osalenud õpetajate vastustest, et kõik omasid leinava lapse kogemust rühmaruumis. See tekitab küsimuse, mil määral saab käesolevaid tulemusi üldistada. Õpetajad, kellel puudus käesoleva teemaga kokkupuude võisid küsitluses mitte osaleda. Lisaks võib vähene küsitluses osalenute arv olla tingitud õpetajate hirmust tanatoloogia käsitlemise ees. Hetkeolukorras peab tõdema, et tulemusi on keeruline üldistada, kuid võib öelda, et tegemist on olulise ja päevakajalise uuringuga.

Töö praktiliseks väärtuseks võib öelda, et valim oli lai ning mitmekesine. Uurimuses saadud tulemused annavad aimu õpetajate kogemustest lapse leinaga nii rühmaruumis, kui ka vanemana kodus. Uurimuses selgusid mõningad võtted, mida õpetajad kasutavad. Küsitlusest saadud tulemuste abil saab teha järeldusi, millist abi õpetajad ootaksid ja vajaksid lapse leina käsitlemises. Üks võimalus selleks oleks temaatiline kirjandus ja abimaterjalid, mis võimaldaksid õpetajal last antud olukorras aidata. Hetkel selline konkreetne abimaterjal puudub. Käesolev lõputöö võib olla sisend magistr töö teemaks, kus võiks valmida õpetajatele ja ka lapsevanematele konkreetne abimaterjal leina käsitlemiseks rühmaruumis ning kodus.

TÄNUSÕNAD

Esmalt tahan ma tänada oma bakalaureusetöö juhendajat Mari Niitrat asjakohase nõu, mõistva suhtumise ja suunamise eest alates 2022. a sügisest, kui esmakordselt talle oma bakalaureusetöö ideest rääkisin. Ma soovin tänada lasteaia õpetajaid, kes leidsid aja ning vastasid küsitlusele, panustades suuresti käesoleva lõputöö valmimisse. Suured tänud kuuluvad ka minu perekonnale ning lähedastele sõpradele, kes toetasid mind igal töö igal etapil.

AUTORSUSE KINNITUS

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Eliise Oliivia Orula

/allkirjastatud digitaalselt/

Kuupäev

KASUTATUD ALLIKAD

Arro, S., Jakobson, E., Paju, P. (2001). Laps surmaga silmitsi. Kirjastus Tänapäev.

Aynsley-Green, S. A. (2017). Think adult- think child! Why should staff caring for dying adults ask what the death means for children in the family? Nottingham Trent University.

Bowlby, J. (1998). Loss. Sadness and depression. Pimlico: London.

Butvilas, T., (2006). Children (age 7-11) who have experienced loss in the family-socialization and educational assistance strategies. Doktoritöö. Šiauliai University.

Childhood Bereavement Network. (2022). Key statistics on bereavement in childhood 2022. Külastatud aadressil
<https://childhoodbereavementnetwork.org.uk/sites/default/files/uploads/files/Childhood%20bereavement%20key%20statistics%202022.pdf>

Crawford, K. M., Zhu, Y., Davis, A. K., Ernst, S., Jacobsson, K., Nishimi, K., Smith A. D. A. C., Dunn, E. C., (2020, September 10). The mental health effects of pet death during childhood: is it better to have loved and lost than never to have loved at all?. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 30, p. 1547-1558

<https://link.springer.com/article/10.1007/s00787-020-01594-5>

Danielson, K., Colman, H. (2023). Supporting Children Through Grief: A Content Analysis of Picturebooks About Death. *Early Childhood Education Journal*.

Dyregrov, A. (1995). Lapse lein. Kirjastus Gummerus.

Dyregrov, A., Dyregrov, K. (2013). Complicated grief in children—the perspectives of experienced professionals. *Omega-Journal of Death and Dying*

Dyregrov, A., Dyregrov, K. (2018). Toimetulek Leinaga. Kirjastus Helios.

Griese, B., Burns, M. R., Farro, S. A., Silvern, L., & Talmi, A. (2017). Comprehensive grief care for children and families: Policy and practice implications. *American Journal of Orthopsychiatry*.

Gutiérrez, I., Miller, P., Rosengren, K., & Schein, S. (2014, February 25). Affective dimensions of death: Children's books, questions, and understandings. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 79(1), p. 43–61.

<https://doi.org/10.1111/mono.12078>

Harrison, L., Harrington, R. (2001, April 2). Adolescents' bereavement experiences. Prevalence, association with depressive symptoms, and use of services. *Journal of Adolescence* (24),p. 159-169.

Hohr, H. (2000, August 25). Dynamic Aspects of Fairy Tales: Social and Emotional Competence through Fairy Tales. *Scandinavian Journal Of Educational Research*, 44(1). p. 89-103

Jackson, K. (2015). How children grieve- persistent myths may stand in the way of appropriate care and support for children.

<https://www.socialworktoday.com/archive/030415p20.shtml>

Kerb, B. (2019). Eesti üldhariduskoolide õpetajate teadmised lapseas traumast. *Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.*

Kranzer, E -M., Shaffer, D., Wasserman, G., Davies, M. (1990). Early childhood bereavement.

Krusten, R. (1995). Eesti lastekirjandus. Kirjastus "Elmatar". Tartu.

Krusten, R., Kumber, K., Müürsepp, M., Niitra, M., Ojala, H., Palm, J., Reidolv, M., & Tarrend, A. (2006). *Lastekirjanduse sõnastik*. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus.

Kübler-Ross, E., Kessler, D. (2005). *Leinast ja leinamisest. Leinale tähenduse andmine*. Kirjastus Tänapäev.

Living, M. S., Smith-Greenaway, E., Margolis, R., Verdery, A. M. (2023). Lost support, lost skills: Children's cognitive outcomes following grandparental death, 116.

Long, R. (2012). *Loss and separation*. Routledge: New York.

Luhaste, P. (2014). Lasteaiaõpetajate teadmised ja kogemused lapse leina märkamisel ning leinava lapse abistamisel Tartumaa lasteaegade näitel. *Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.*

Melhem, N. M., Porta, G., Shamseddeen, W., Payne, M. W., Brent, D. A. (2011). Grief in children and adolescents bereaved by sudden parental death. *American Medical Association*.

Mısırlı, G. N. , Karakuş, Ö. (2024). Grief in Children within the Framework of Attachment Theory. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*. Amasya Ülikool, Selçuk'i Ülikool.

Neuman, W. L. (1991). *Social research methods*. Boston: Allyn and Bacon

Parkin, S. J.(2008). *Experiencing pet loss as a child: A parental perspective*. Edith Cowan University. https://ro.ecu.edu.au/theses_hons/1164/

Pent, R. (2019). *Koolieas laste leinaprotsess: Metoodilise materjali väljatöötamine lapse leinaprotsessi toetamiseks lastega töötavatele spetsialistidele*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Puolimatka, T., Solasaari, U. (2006). *Education for death*. University of Helsinki.

Schonfeld, D. J., (1993). Talking with children about death. *Journal of Pediatric Health Care*, 7,p. 269-274.

Shackford, S. (2003). *School violence: a stimulus for death education– a critical analysis*. Southern California University.

Solter, A. J. (1998). *Nutt ja jonnihood. Kuidas aidata lapsel oma tunnetega toime tulla*. Kirjastus Väike Vanker.

Stylianou, P., Zembylas, P. (2018). Dealing with the concepts of “grief” and “grieving” in the classroom: children’s perceptions, emotions, and behavior. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 77 (3),p. 240-266.

LISAD

Lisa 1. Läbi viidud küsitlus

Küsitluse eesmärk:

Välja selgitada lasteaia õpetaja kogemus leinava lapsega rühmaruumis.

Sissejuhatavad küsimused (I osa):

Meil:

1. Kuidas on Teie nimi? (Oleksin väga tänulik, kui küsimustiku vastamisel lisaksite ka oma nime- sel viisil saan teiega ühendust võtta, kui vajan lisa selgitust või tausta infot)
2. Kui mitu aastat olete õpetajana töötanud?

Põhiosa küsimused

(II osa- kogemus lapse leinaga rühmaruumis):

1. Milline on Teie kokkupuude leinava lapsega rühmaruumis?
2. Kui laps on leinanud, kelle ta on kaotanud?
 - Vanem
 - Vanavanem
 - Lemmikloom
 - Muu*
3. Mida on lapsed antud teemaga seoses küsinud?
4. Mil määral olete antud teemat rühmaruumis käsitletud?
5. Kui jah, siis kuidas olete rühmas leina teemat käsitletud (milliseid abivahendeid kasutanud)?

(III osa- kogemus lapse leinaga kodus):

1. Mil määral olete antud teemat kodus lapsevanemana käsitletud?
2. Kui jah, siis kuidas olete leina teemat kodus käsitletud (milliseid abivahendeid kasutanud)?

(IV osa- lastekirjanduse kasutamine):

1. Kas tunnete puudust leina/ surma käsitlemisest mõeldud abivahenditest? Kui jah, siis millest täpsemalt?
2. Kuidas olete antud teemat käsitletud?
 - Olen lapsega individuaalselt rääkinud
 - Olen selgitanud kogu teemat rühmaruumis
 - Olen vältinud antud teema käsitlemist

- Olen kasutanud lasteraamatuid
- Mul pole olnud vajadust seda teemat rühmaruumis käsitleda
- Muu*

3. Kui olete surma/leina käsitlemiseks kasutanud lasteraamatuid, siis milliseid?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eliise Oliivia Orula, annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Lastekirjanduse kasutamine leinava lapse abistamiseks”, mille juhendaja on Tartu Ülikooli lastekirjanduse nooremlektor Mari Niitra.

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

1. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Eliise Oliivia Orula
15.05.2024